

JOANNA HELUSZKA
Opole, UO

STAN BADAŃ NAD DZIEJAMI KLASZTORU KANONICZEK REGULARNYCH PW. ŚW. JAKUBA WE WROCŁAWIU

1. Przegląd stanu badań nad zgromadzeniami żeńskimi na ziemiach polskich w średnio-wieczu – 2. Stan literatury ogólnej i przedmiotu do dziejów kanoniczek regularnych z Wyspy Piaskowej we Wrocławiu – 3. Przegląd materiałów źródłowych do dziejów kanoniczek regularnych na Piasku – 4. Dzieje kanoniczek regularnych. Perspektywy badawcze

We Wrocławiu, na Wyspie Piaskowej, naprzeciw prężnie działającego niegdyś zespołu klasztornego oraz kościoła kanoników regularnych, swoje miejsce znalazł także klasztor kanoniczek regularnych pw. św. Jakuba.

Kobięcy konwent funkcjonował na przestrzeni pięciu wieków, tj. od 1299 r., kiedy pojawia się pierwszy dokument dotyczący kanoniczek regularnych¹, do 1810 r., kiedy to konwent został zlikwidowany w ramach prowadzonej kasaty klasztorów i kolegiat śląskich.

Mimo iż kanoniczki zamieszkiwały właściwie w centralnej i najstarszej części Wrocławia, w miejscu chlubiącym się niezwykle ciekawą historią, nie zostały zauważone przez historyków.

Zapytać można, dlaczego nikt nie podjął się napisania monografii konwentu lub przynajmniej opracowania wybranego fragmentu ich dziejów. Odpowiedź na to pytanie nie jest zbyt trudna. Po wojnie wiele dokumentów klasztornych zaginęło, a te, które się zachowały, wróciły do Polski dopiero w latach osiemdziesiątych XX w.; dodatkowo dotychczasowa dyskusja naukowa koncentrowała się raczej wokół klasztorów męskich, w tym również i kanoników regularnych²

¹ Dokument z 1299 r. nie powinien być traktowany jako dokument stanowiący o początku klasztoru, o jego fundacji.

² H. LIKOWSKI, *Początki kanoników regularnych w Polsce*, „Sprawozdanie Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” (1929); CZ. DEPTUŁA, *O nowe spojrzenie na początki kanoników regularnych w Polsce*, „Sprawozdania z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych oraz Kronika TN KUL” (1965), t. XIV, s. 163–168; L. MATUSIK, *Ze studiów nad średniowieczną kulturą umysłową kanoników*

1. Przegląd stanu badań nad zgromadzeniami żeńskimi na ziemiach polskich w średniowieczu

Badania prozopograficzne nad męskimi klasztorami średniowiecznymi objęły głównie benedyktynów³, cystersów i dominikanów, którym wiele uwagi poświęcił KRZYSZTOF KACZMAREK⁴, oraz kanoników regularnych, nad którymi prace prowadziła ANNA POBÓG-LENARTOWICZ⁵. W ostatnim czasie do grona badaczy dziejów konwentów męskich dołączyła EWA WÓLKIEWICZ ze swoim opracowaniem o bożogrobcach nyskich⁶.

Na tle zgromadzeń męskich badania nad zgromadzeniami żeńskimi przedstawiają się ubogo. Zainteresowanie klasztorami żeńskimi w średniowieczu dotychczas było niewielkie. Powstało jednak kilka ciekawych prac poświęconych tematyce klasztornej. Wymieńmy tutaj choćby prace pióra s. MAŁGORZATY BORKOWSKIEJ, która zajmowała się nie tylko wybranymi zgromadzeniami żeńskimi, ale podjęła się również problematyki życia duchownego zakonnic polskich⁷. Na uwagę zasługuje

regularnych na Śląsku. Jodok z Glucholazów, SKHS 22 (1967), nr 1/2, s. 35–64; TAŻ, *Wpływ myśli czeskiej na Śląsku w świetle rękopisów kanoników regularnych św. Augustyna w XIV i XV w.*, AcUWr(H) (1970), s. 44–66; TAŻ, *Stanowisko kanoników regularnych na Śląsku w średniowieczu*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 25 (1970), s. 39–41; TAŻ, *Związki wrocławskiego opactwa na Piasku z Polską centralną w okresie średniowiecza*, SKHS 28 (1973), nr 2, s. 229–259; B. CZECHOWICZ, *Dawny kościół Kanoników Regularnych pw. Najświętszej Panny Marii (...)*, w: J. HARASIMOWICZ (red.), *Atlas architektury Wrocławia*, t. I: *Budowle sakralne, świeckie budowle publiczne*, Wrocław 1997; W. MROZOWICZ, *Konflikt między miastem Wrocławiem a klasztorem kanoników regularnych na Piasku w średniowieczu*, w: M. DERWICH, A. POBÓG-LENARTOWICZ (red.), *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, Wrocław – Opole 2000, s. 393–400. Tam dalsza literatura na temat kanoników regularnych.

³ T.M. GRONOWSKI, *Zwyczajny klasztor, zwyczajni mnisi. Wspólnota tyniecka w średniowieczu*, Kraków 2007; zob. recenzja O.M. PRZYBYŁOWICZ w: KHKM 56 (2008), nr 3/4, s. 405–413.

⁴ K. KACZMAREK, *Lista opatów klasztoru cystersów w Wieleniu-Przemęcie (do roku 1596). Próba rekonstrukcji*, w: B. LAPIS (red.), *Scripta minora*, t. II, Poznań 1998, s. 51–68; TENŻE, *Konwent dominikanów poznańskich w średniowieczu*, „Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski” (2003), t. I, s. 35–54.

⁵ A. POBÓG-LENARTOWICZ, *Stan badań nad klasztorem kanoników regularnych NMP na Piasku we Wrocławiu*, AcUWr(H) (1992), t. CI, s. 85–98; TAŻ, „*Chronica abbatum beate Marie Virginis in Area*” jako źródło poznania życia wewnętrznego klasztoru na Piasku we Wrocławiu, w: A. POBÓG-LENARTOWICZ, M. DERWICH (red.), *Klasztor w kulturze Polski średniowiecznej*, Opole 1995, s. 181–193; TAŻ, *Kanonicy regularni na Śląsku. Życie konwentów w śląskich klasztorach kanoników regularnych w średniowieczu*, Opole 1999; TAŻ, *Z badań nad studiami uniwersyteckimi śląskich kanoników regularnych w średniowieczu*, w: A. BARCIAK (red.), *Kultura edukacyjna na Górnym Śląsku*, Katowice 2002, s. 248–262; TAŻ, *Działalność charytatywna kanoników regularnych na Śląsku w średniowieczu*, w: A. BARCIAK (red.), *Curatores pauperum. Źródła i tradycje kultury charytatywnej Europy Środkowej*, Katowice 2004, s. 105–113; TAŻ, *A czyni ich były liczne i godne pamięci. Konwent klasztoru kanoników regularnych NMP na Piasku we Wrocławiu do początku XVI wieku*, Opole 2007; tam dalsza literatura na ten temat.

⁶ E. WÓLKIEWICZ, *Mieszczanie w klasztorze. Skład osobowy konwentu bożogrobców w Nysie w średniowieczu*, w: DERWICH, POBÓG-LENARTOWICZ (red.), *Klasztor w mieście*, s. 429–448.

⁷ M. BORKOWSKA, *Źródła do badań na stanem majątkowym klasztorów żeńskich w Polsce XVII i XVIII wieku*, w: J. SZTETYŁŁO (red.), *Nędza i dostatek na ziemiach polskich od średniowiecza po wiek*

także praca zbiorowa pt. *Sanctimoniales. Zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej (do przelomu XVIII i XIX wieku)*⁸, która w całości zadedykowana została zagadnieniom związanym z dziejami klasztorów żeńskich w średniowieczu.

Stworzono również całą serię książek poświęconych klasztorom średniowiecznym w kulturze, mieście, państwie, Kościele i gospodarce⁹. Zamieszczone tam artykuły dotyczą różnych problemów, poszukują miejsca klasztorów męskich i żeńskich w średniowiecznej rzeczywistości. Określają ich pozycję i wpływ na kształt ówczesnej rzeczywistości.

Mimo iż dysponujemy kilkoma obszernymi pracami dotyczącymi obrazu życia klasztorów żeńskich na ziemiach polskich w średniowieczu, to, niestety, nie odnajdujemy zbyt wielu pozycji stanowiących monografie konkretnych zgromadzeń. Większą uwagę cieszyły się raczej wybrane zagadnienia do dziejów zgromadzeń żeńskich, takie jak: pierwsze fundacje, które odzwierciedlają nam wpływ nowych prądów religijnych, stan uposażenia czy skład osobowy, niż kompletne monografie.

Dotychczas pisano m.in. o klaryskach¹⁰, PRZEMYSŁAW WISZEWSKI stworzył obszerną monografię o benedyktynkach legnickich¹¹, DARIUSZ KARCZEWSKI pisał nieco o norbertankach w Strzelnie¹², a ANTONI BARCIAK w jednym z artykułów zaprezentował skład osobowy dominikanek raciborskich¹³. CZESŁAW DEPTUŁA z kolei

XX, cz. II, Warszawa 1992; TAŻ, *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII w.*, Warszawa 1996; TAŻ, *Leksykon zakonnicy polskich epoki przedrozbiorowej*, t. I: *Polska Zachodnia i Północna*, Warszawa 2004; t. II: *Polska Centralna i Południowa*, Warszawa 2006; t. III: *Wielkie Księstwo Litewskie i Ziemie Ruskie*, Warszawa 2008; TAŻ, *Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytnej*, Lublin 2010.

⁸ A. RADZIWIŃSKI, D. KARCZEWSKI (red.), *Sanctimoniales. Zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej (do przelomu XVIII i XIX wieku)*, Bydgoszcz – Toruń 2010.

⁹ Pod redakcją A. POBÓG-LENARTOWICZ i M. DERWICHA powstały następujące pozycje: *Klasztor w kulturze Polski średniowiecznej*, Opole – Wrocław 1995; *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, Opole – Wrocław 2000; *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym*, Opole – Wrocław 2005; *Klasztor w Kościele średniowiecznym i nowożytnym*, Opole – Wrocław 2010; *Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytnej*, Opole – Wrocław 2013.

¹⁰ O.M. PRZYBYŁOWICZ, *Klasztory klarysek w Polsce XIII–XVI w.*, Warszawa 2006 (mps pracy dr. w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie); TAŻ, *XVI-wieczne wizytacje klasztorów Klarysek w Krakowie i Starym Sączu w świetle kościelnego prawa potrydenckiego i posoborowego nurtu reformacyjnego*, w: M. DERWICH, A. POBÓG-LENARTOWICZ (red.), *Klasztor w Kościele średniowiecznym i nowożytnym*, s. 231–257; TAŻ, *Statuty klarysek znojmskich z roku 1436. Gradacja wykroczeń i kar w świetle reguły i wybranych źródeł wydanych dla klasztorów klarysek prowincji polsko-czeskiej w XV i XVI wieku*, w: RADZIWIŃSKI, KARCZEWSKI (red.), *Sanctimoniales*, s. 80–104; P. GAŚSIOROWSKA, *Klaryski z dynastii Piastów*, NP (2000), t. XCIV, s. 119–134; TAŻ, *Życie codzienne w klasztorze klarysek krakowskich od XIII do końca XVIII wieku*, Kraków 2003.

¹¹ P. WISZEWSKI, *Opactwo benedyktynek w Legnicy (1348/1349–1810). Studia, funkcjonowanie, miejsce w społeczeństwie*, Poznań – Wrocław 2003.

¹² D. KARCZEWSKI, *Dzieje klasztoru norbertanek w Strzelnie do początku XVI w.*, Inowrocław 2001.

¹³ A. BARCIAK, *Skład osobowy klasztoru Dominikanek raciborskich w średniowieczu*, w: RADZIWIŃSKI, KARCZEWSKI (red.), *Sanctimoniales*, s. 333–341.

badał m.in. *Skład i liczebność konwentów żeńskich w Polsce w drugiej połowie XII i pierwszej połowie XIII wieku*¹⁴.

A jakie informacje w literaturze odnaleźć można na temat kanoniczek regularnych z Wrocławia?

2. Stan literatury ogólnej i przedmiotu do dziejów kanoniczek regularnych z Wypły Piaskowej we Wrocławiu

W specjalistycznych leksykonach i słownikach odnaleźć możemy liczne definicje kanonikatu¹⁵. Hasło „kanoniczki” odnajdziemy natomiast m.in. w wielotomowym wydaniu *Encyklopedii katolickiej*¹⁶ i podobnej jej pozycjach.

Stan badań nad duchowością średniowieczną, kanonikatem regularnym¹⁷ oraz regułą św. AUGUSTYNA¹⁸ należy natomiast do jednych z lepiej opracowanych tematów. Warto również sięgnąć do takich pozycji, jak: *Historia Kościoła Katolickiego w Polsce (do połowy XV wieku)* autorstwa JERZEGO DOWIATA¹⁹, *Studia i materiały z dziejów duchowości*²⁰, *Duchowość zakonna: zakony w Polsce*²¹, *Sens i Duch reguły św. Augustyna* ADOLARA ZUMKELLERA²².

W monografiach poświęconych dziejom Wrocławia²³ autorzy pobieżnie wspominają o kanoniczkach i ich klasztorze, ale już w spisach konserwatora zabytków

¹⁴ CZ. DEPTUŁA, *Skład i liczebność konwentów żeńskich w Polsce w drugiej połowie XII i pierwszej połowie XIII w.*, „Sprawozdania z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych oraz Kronika TN KUL” (1966/1967), t. XVI, s. 198–200.

¹⁵ J. SZYMAŃSKI, *Kanonikat*, w: W. KOWALENKO, G. LABUDA, *Słownik starożytności słowiańskich*, t. II, Wrocław 1965, s. 365–369.

¹⁶ M. DANILUK, *Kanoniczki*, EK 8, k. 595–598.

¹⁷ J. KŁOCZOWSKI, *Wspólnoty chrześcijańskie. Grupy życia wspólnego w chrześcijaństwie zachodnim od starożytności do XV w.*, Kraków 1964; A. RADZIMIŃSKI, *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XV wieku na tle porównawczym. Studium nad rekrutacją i drogami awansu*, Toruń 1995; A. VAUCHEZ, *Duchowość średniowiecza*, tł. H. Zaremska, Gdańsk 1996.

¹⁸ *Reguła św. Augustyna*, tł. M. Starowieyski, w: M. STAROWIEYSKI (opr.), *Starożytne reguły zakonne* (PSP 26), Warszawa 1980, s. 73–102; G. LAWLESS, *Przegląd monastycyzmu augustiańskiego i kilka sugestii co do dalszych badań*, w: M. STAROWIEYSKI (red.), *Duchowość starożytnego monastycyzmu*, Kraków 1995, s. 61–86.

¹⁹ J. POWIAT, *Historia Kościoła Katolickiego w Polsce (do połowy XV wieku)*, Warszawa 1968.

²⁰ K. GÓRSKI, *Studia i materiały z dziejów duchowości*, Warszawa 1980.

²¹ J. KOZAK, *Duchowość zakonna: zakony w Polsce*, Kraków 1994, s. 45.

²² A. ZUMKELLER, *Sens i duch reguły św. Augustyna*, tł. K. Grelewicz, Kraków 1994 (oryginał: *Sinn und Geist der Regel Augustinus*, Würzburg 1962).

²³ K. MAŁECZYŃSKI, M. MOREŁOWSKI, A. PTASZYCKA, *Wrocław: Rozwój urbanistyczny*, Warszawa 1956; W. DŁUGOBORSKI, J. GIEROWSKI, K. MAŁECZYŃSKI, *Dzieje Wrocławia do roku 1807*, Warszawa 1958; B. MACIEJEWSKA, *Dzieje miasta Wrocław*, Wrocław 2002; tam dalsza literatura.

odnajdujemy informacje na ww. temat²⁴. Pozostałych wiadomości na temat kanoniczek i budynków do nich należących powinno się poszukiwać w pracach poświęconych kanonikom regularnym i ich uposażeniu²⁵. Również w pracach dotyczących architektury, jak artykuł MAŁGORZATY DOROZ-TUREK pt. *Lokalizacja i przeobrażenia architektury klasztornej na przykładzie wrocławskiego opactwa kanoników regularnych św. Augustyna*²⁶ czy praca EDMUNDA MAŁACHOWICZA pt. *Wrocław na wyspach. Rozwój urbanistyczny i architektoniczny*²⁷, można odnaleźć wzmianki na temat kanoniczek.

Zauważmy, że w literaturze ogólnej przedmiotu o kanoniczkach z Wrocławia nie wspomina się w ogóle lub zaledwie w kilku słowach. Wśród prac, które dotknęły tematu kanoniczek regularnych, możemy wymienić prace zaledwie kilku historyków. Możemy uszeregować je według problemów, których dotyczą.

Pierwsza grupa prac jedynie stwierdza fakt istnienia klasztoru p.w. Jakuba we Wrocławiu. TADEUSZ SILNICKI w pracy pt. *Dzieje i ustrój Kościoła katolickiego na Śląsku do końca w. XIV*²⁸ w trakcie wyliczania ważniejszych średniowiecznych zgromadzeń kobiecych wspomina kanoniczki św. Jakuba²⁹, podobną zdawkową informację podaje WINCENTY URBAN w *Zarysie dziejów diecezji wrocławskiej*³⁰ i KAZIMIERZ DOLA w *Dziejach Kościoła na Śląsku*³¹. JERZY KŁOCZOWSKI z kolei stwierdza, że

poza klaryskami i dominikankami pojawia się również w drugiej połowie XIII w. żeńska gałąź augustianów—eremitów: powstają mianowicie dwa domy — w Pyrzycach na Pomorzu Zachodnim i we Wrocławiu³².

Oczywiście autor błędnie zalicza kanoniczki wrocławskie do grona augustianek—eremitek, ale dodajmy, że często pojawiają się pomyłki dotyczące tego konwentu.

²⁴ <http://wosoz.ibip.wroc.pl/public/?id=92697> [29.06.2014]. Klasztor Augustianek — nr rejestru 434/12; były kościół św. Jakuba — nr rejestru 287/13.

²⁵ Tu odsyłam do wcześniej wymienionej literatury.

²⁶ M. DOROZ-TUREK, *Lokalizacja i przeobrażenia architektury klasztornej na przykładzie wrocławskiego opactwa kanoników regularnych św. Augustyna*; O. CZERNER, *Studia nad romańską i gotycką architekturą kościoła Najświętszej Maryi Panny na Piasku we Wrocławiu*, BHS 24 (1962), 3–4, s. 360–376; TENŻE, *Znalazłem tylko dwa kręgi. O starszej fazie budowy gotyckiego kościoła Najświętszej Maryi Panny na Piasku we Wrocławiu*, w: *Nie tylko zamki — szkice ofiarowane Profesorowi Jerzemu Rozpędowskiemu w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Wrocław 2005, s. 273–278; R. KACZMAREK, *Kościół Augustianów Kanoników regularnych pw. Najświętszej Maryi Panny, tzw. Na Piasku*, w: TENŻE (red.), *Rzeźba architektoniczna XIV wieku we Wrocławiu*, Wrocław 1999, s. 115–131; tam dalsza literatura na ten temat.

²⁷ E. MAŁACHOWICZ, *Wrocław na wyspach. Rozwój urbanistyczny i architektoniczny*, Wrocław 1992.

²⁸ T. SILNICKI, *Dzieje i ustrój Kościoła Katolickiego na Śląsku do końca w XIV*, Warszawa 1953.

²⁹ *Tamże*, s. 376.

³⁰ W. URBAN, *Zarys dziejów diecezji wrocławskiej*, Wrocław 1962, s. 203–214.

³¹ K. DOLA, *Dzieje Kościoła na Śląsku. Średniowiecze*, Opole 1996, s. 88–89.

³² J. KŁOCZOWSKI, *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, w: TENŻE (red.), *Kościół w Polsce*, t. I, Kraków 1966, s. 432–490.

By móc ich uniknąć w przyszłości, należałoby ostatecznie usystematyzować pojęcia, jakich można używać wobec kanoniczek wrocławskich. Z kolei z pracy CZESŁAWA DEPTUŁY wyczytać możemy informację na temat notki znajdującej się w „Nekrologu św. Wincentego”, która wymienia jedną z panien klasztoru na Piasku³³, co również pozwala nam określić przybliżony czas powstania klasztoru.

HALINA MANIKOWSKA w artykule pt. *Klasztor żeński w mieście średniowiecznym*³⁴ przy okazji opisywania relacji i związków społeczno-gospodarczych klasztorów żeńskich wspomina nie tylko o kanoniczkach regularnych, ale zagłębia się w problem genezy tego klasztoru, poszukuje fundatora oraz związków gospodarczych zgromadzenia z miastem.

MATEUSZ GOLIŃSKI w *Socjotopografii Wrocławia*³⁵ przy opisie układu topograficznego Wyspy Piaskowej wspomina o klasztorze kanoniczek i przede wszystkim wskazuje nam dokładnie miejsce ich zamieszkania.

Natomiast Kazimierz Dola porusza jeszcze raz temat kanoniczek przy okazji artykułu poświęconego problemowi *Zabezpieczenia materialnego zakonnic z klasztorów*, które skasowano w 1810 r.³⁶ Autor podaje szczegółowe informacje na temat procesu sekularyzacji klasztorów śląskich, wiele miejsca poświęcając także kanoniczkom.

W gronie najciekawszych prac, które szerzej traktują o kanoniczkach regularnych, wymienić należy monografię klasztoru i kościoła NMP na Piasku autorstwa HERMANNA HOFFMANA³⁷, w której 10 rozdział został poświęcony dziejom klasztoru kanoniczek. Znajdujemy tutaj informacje, które pozwalają poszerzyć perspektywy badawcze o nowe elementy, jak dzieje opatek klasztoru począwszy od 1575 do 1810 r. wraz z podaniem podstawowych informacji na temat ich stażu zakonnego oraz najbliższej rodziny. Hofmann opiera się w tej materii o informacje pochodzące z kroniki klasztornej, gdzie zapisywano fundatorów, dobroczyńców, dane sióstr, informacje o rodzicach i przyjaciołach, oraz wspomniano wszystkich tych, o których powinno się pamiętać. Jest to jednak źródło, które należałoby zweryfikować, ponieważ nie wiadomo nam, by się ono zachowało do dnia dzisiejszego. Istnienie takiej kroniki z całą pewnością ułatwiłoby prowadzenie dalszych badań nad dziejami konwentu.

³³ CZ. DEPTUŁA, *Arrowezyjska reforma klasztorów w Polsce po r. 1180 a reforma premonstratorska*, RH 17 (1969), z. 2, s. 5–49.

³⁴ H. MANIKOWSKA, *Klasztor żeński w mieście średniowiecznym*, RDSG (2002), t. LXII, s. 7–48.

³⁵ M. GOLIŃSKI, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia (przestrzeń – podatnicy – rzemiosło)*, Wrocław 1997.

³⁶ TENŻE, *Zabezpieczenie materialne zakonnic z klasztorów skasowanych na Śląsku Pruskim w 1810 roku*, w: F. WOLNIK (red.), *Sekularyzacja dóbr kościelnych na Górnym Śląsku w 1810 roku*, Opole 2011, s. 15–58.

³⁷ H. HOFFMANN, *Sandstift und Pfarrkirche St. Maria in Breslau, Geschichte und Wandel im Laufe der Jahrhunderte*, Stuttgart – Alen 1971, rozdz. X: *Kloster und Kirche der Augustinerinnen*, s. 57–72.

Kolejną pozycją w bibliografii dotyczącej dziejów konwentu jest napisany na początku XX w. artykuł LUDWIGA BURGERMEISTRA³⁸, poświęcony w całości Panom z Piasku, bo tak często były one nazywane w przekazach źródłowych. Artykuł liczy zaledwie 10 stron, ale kompleksowo opisuje dzieje konwentu od początku istnienia aż po 1810 r. Autor szczegółową uwagę poświęca sprawie budowy nowej świątyni dla kobiet. Jednocześnie opisuje nam wygląd architektoniczny Wyspy Piaskowej z tego okresu. Dzięki temu wiadomym jest nam, kto zamieszkiwał Wyspę oraz jak w owym czasie była ona rozbudowana.

O kanoniczkach pisała także ANNA POBÓG-LENARTOWICZ w artykule pt. *Kanoniczki na wrocławskim Piasku. Perspektywy badawcze*³⁹. Autorka przedstawiła perspektywy badawcze związane z realizacją tego tematu, do których będę nawiązywała.

Na tym etapie właściwie zakończyć wypada prezentację literatury przedmiotu do dziejów kanoniczek regularnych.

3. Przegląd materiałów źródłowych do dziejów kanoniczek regularnych na Piasku

Szczegółowych informacji poszukiwać należy także w dostępnych materiałach źródłowych.

W Archiwum Państwowym we Wrocławiu zachował się zespół 110 dokumentów dotyczących konwentu kanoniczek. Zawiera on dokumenty obejmujące lata 1299–1795. Po II wojnie światowej zaginęło tylko 6 aktów, obejmujących lata 1515–1524⁴⁰. Aż 39 dokumentów pochodzi z XV w., następnie 35 — z XVI w., 14 — z XVII w. i 8 — z XVIII w., zatem w większości obejmują one okres nowożytny. Zaledwie 3 dokumenty pochodzą łącznie z XIII i XIV w.

Zachowane dokumenty, podobnie jak w przypadku literatury, można uszeregować w odpowiednie podgrupy, a tym samym określimy możliwe do opracowania perspektywy badawcze.

Pierwsza z nich to oczywiście sprawa genezy klasztoru, czasu powstania, ewentualnego fundatora⁴¹. Pierwszą informację na temat wrocławskich kanoniczek re-

³⁸ L. BURGERMEISTER, *Das ehemalige Jakobkloster auf der Sandinsel zu Breslau*, w: „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” (1903), t. XXXVII, s. 249–259.

³⁹ A. POBÓG-LENARTOWICZ, *Kanoniczki na wrocławskim Piasku. Perspektywy badawcze*, w: RADZI MIŃSKI, KARCZEWSKI (red.), *Sanctimoniales*, s. 183–194.

⁴⁰ Rep. 56, nr 67, 102, 103, 104, 105, 106. O stratach w zasobach Archiwum Państwowego pisze także R. STELMACH, *Straty w dokumentach poklasztornych w świetle zachowanych repertoriów archiwalnych Archiwum Państwowego we Wrocławiu*, „Archeion” (2006), t. CIX, s. 89–124.

⁴¹ A. POBÓG-LENARTOWICZ, *Kanoniczki na wrocławskim Piasku*, w: RADZI MIŃSKI, KARCZEWSKI (red.), *Sanctimoniales*, s. 187–189.

gularnych odnajdujemy w dokumencie z 6 października 1299 r.⁴² Czytamy w nim, że niejaki GISELHER COLNERI potwierdza nadanie siostrom — *sororibus seu feminis* — *area seu curia libera ex antiquo sita contra claustrium s. Marie in Arena*. Nadana nieruchomości stanowiła wyraz hojności jego przodków, hojności, która nie została wcześniej oficjalnie potwierdzona. Giselher Colneri wydał oświadczenie przed wójtem i ławnikami wrocławskimi i tym samym uregulował status nieruchomości. Jest to jednocześnie najstarszy dokument ławniczy zachowany w Archiwum Państwowym we Wrocławiu.

Tutaj nieco odejdę od omawiania charakteru zespołu archiwalnego na rzecz źródła drukowanego. Istotna dla początku dziejów klasztoru jest bowiem zapiska znajdująca się w „Nekrologu klasztoru św. Wincentego na Ołbinie we Wrocławiu”, gdzie pisarz pod datą 12 grudnia umieścił informację o śmierci Jadwigi, siostry klasztoru na Piasku — *Hedwigis, soror de Sancta Maria*⁴³. „Nekrolog” jest kopią dwóch starszych kopiarzy — benedyktynów wrocławskich (kopiarz z lat 1181/1190) oraz norbertanów z Kościelnej Wsi pod Kaliszem (kopiarz z około 1286 r.)⁴⁴, i biorąc pod uwagę daty powstania obu kopiarzy, przyjąć można, że wspomniana w „Nekrologu” Jadwiga musiała umrzeć przed 12 grudnia 1286 r., a to założenie pozwala nam przesunąć początki konwentu na połowę lat 80-tych XIII w.

Kolejna wyodrębniona grupa dokumentów wchodząca w skład zespołu archiwalnego Archiwum Państwowego we Wrocławiu charakteryzuje sprawy majątkowe. Tu cennych informacji udziela nam zachowane dokumenty na temat czynszów, podatki, kontrakty kupna – sprzedaży, dzierżawy, orzeczenia w sprawach spornych, zatwierdzenia nabycia nieruchomości, darowizny.

W przeważającej większości dokumenty te posiadają charakter gospodarczy. Prawie 70 akt zespołu archiwalnego to dokumenty wystawione do 1521 r. Stan ich zachowania umożliwia scharakteryzowanie uposażenia kanoniczek, o czym wspominała w swoim artykule ANNA POBÓG-LENARTOWICZ⁴⁵. Na podstawie dokumentów można stwierdzić, że kanoniczki otrzymywały w zapisach głównie czynsze z domów i pozostałych nieruchomości, takich jak ogrody, pola, w większości od mieszczan zamieszkujących Wyspę Piaskową. Szczególnie hojną grupą zawodową

⁴² Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Klasztor Augustianek we Wrocławiu, nr 43/0, nr 1 (dalej: Rep. 56); *Regesten zur schlesischen Geschichte*, w: C. GRÜNHAGEN (red.), CodSil, t. VII, cz. III, Breslau 1875–1886, nr 2567, s. 278; W. IRGANG (red.), *Schlesisches Urkundenbuch*, t. VI, Köln – Weimar – Wien 1998, nr 409.

⁴³ K. MALECZYŃSKI (red.), *Nekrolog opactwa św. Wincentego we Wrocławiu*, MPH, t. IX, cz. I, s. 91. *Nekrolog der Prämonstratenser zu St. Vincenz bei Breslau*, ZfGS (1871), t. X, s. 450. Karol Maleczyński uznał wspomnianą kobietę za jedną z norbertanek płockich. Jest to błędne założenie — z całą pewnością Jadwiga była jedną z kanoniczek regularnych.

⁴⁴ Karol Maleczyński wyodrębnił w Nekrologu wpisy dokonane w XIV i XV w., ale nie uwzględnił w nich interesującej nas informacji; *tamże*, s. VIII–XII, XI–XII.

⁴⁵ POBÓG-LENARTOWICZ, *Kanoniczki na wrocławskim Piasku*, w: RDZIMIŃSKI, KARCZEWSKI (red.), *Sanctimoniales*, s. 189–190.

stanowili piekarze. Dodatkowo w trakcie prac nad uposażeniem kanoniczek można określić grono fundatorów, a tym samym stan kontaktów kobiet ze społecznością Wyspy Piaskowej.

Kolejne akta znajdujące się w zbiorze Archiwum Państwowego we Wrocławiu dotyczą aspektów życia wewnętrznego. Dysponujemy tu dokumentami potwierdzającymi opiekuństwo majątkowe nad klasztorem, poświadczającymi przyjęcie kobiet do konwentu, mamy także poświadczenia przywilejów klasztornych, zatwierdzenia wyboru ksieni i przeoryszy oraz odbioru od nich przysięgi wierności na rzecz panującego. Tu na uwagę zasługuje dokument opata JODOKA z Głucholaz z 1440 r.⁴⁶ Akt wprowadza nowe statuty wewnętrzne i określa obowiązki kanoników wobec kobiet z Piasku. Kolejne dokumenty potwierdzają nadane w 1440 r. statuty⁴⁷. Dodatkowo jeden z nich wymienia z imienia i nazwiska kanoniczki regularne, które w tym czasie zamieszkiwały w klasztorze⁴⁸. Nadania i przywileje zostały potwierdzone również przez trzech władców: w 1475 r. przez MACIEJA KORWINA⁴⁹, co 27 marca 1511 r. potwierdził WŁADYSŁAW II JAGIELLOŃCZYK⁵⁰, natomiast z XVIII w. pochodzą dokumenty króla FRYDERYKA WILHELMA II⁵¹

Z kolei w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu znajdujemy niezwykle bogaty w informacje protokół z wizytacji w 1719 r.⁵² Posiada rozbudowaną formę, stąd posiada wiele istotnych wiadomości. Zawiera kolejno wykaz dóbr ruchomych i nieruchomych znajdujących się we własności konwentu oraz szczegółowy opis wnętrza kościoła klasztornego ze wszystkimi dodatkowymi pomieszczeniami⁵³. Ponadto wizytatorzy uwzględnili w nim przegląd istotnych dla dziejów konwentu dokumentów wydanych przez poszczególnych darczyńców⁵⁴. W dalszej części dokumentu kanoniczki zostały wymienione z imienia i nazwiska wraz z podaniem stażu klasztornego i pełnionej funkcji⁵⁵. Protokół zawiera także informacje na temat wyposażenia budynku klasztornego kanoniczek, tj. jakie pomieszczenia się w nim mieściły⁵⁶. Dokument zamykają wnioski i uwagi⁵⁷

⁴⁶ Rep. 56, nr 8. Także *Statuta nova*, Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, Oddział Rękopisów, sygn. I Q 131 i IV F 200.

⁴⁷ Rep. 56, nr 32.

⁴⁸ Rep. 56, nr 52. Akt wydał 27 września 1515 r. Aleksander Neronibus — Mistrz Zakonu Świętego Ducha. Nadał on kanoniczkom prawo wyboru spowiednika oraz potwierdził akt konfraterni między kanoniczkami a szpitalem Świętego Ducha.

⁴⁹ Rep. 56, nr 24.

⁵⁰ Rep. 56, nr 48.

⁵¹ Rep. 56, nr 84; Rep. 56, nr 86.

⁵² Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, sygn. AA IIb, *Visitatio quinque monasteriorum (...)*, s. 21 (dalej: AA Wr). O dokumencie w swoich rozważaniach wspomina również Anna Pobóg-Lenartowicz.

⁵³ *Tamże*, s. 20–21.

⁵⁴ *Tamże*, s. 22–23.

⁵⁵ *Tamże*, s. 23–25.

⁵⁶ *Tamże*, s. 25–26.

⁵⁷ *Tamże*, s. 26–32.

Dokument zazębia informacje dotyczące zasad funkcjonowania klasztoru, a dokładniej: składu osobowego, pochodzenia kobiet, zakresu obowiązków, wypełniania zasad reguły św. Augustyna, korzystania z sakramentów oraz kontaktów z męskim konwentem kanoników⁵⁸

Ostatnią z perspektyw badawczych, którą wymieniła Anna Pobóg-Lenartowicz, to oczywiście sprawa sekularyzacji. Temat ten uzupełniłby obraz dziejów konwentu kanoniczek⁵⁹

Archiwum Archidiecezjalne zachowało zbiór akt, które uzupełniają obraz procesu sekularyzacji na Śląsku⁶⁰. Również dla dziejów kanoniczek odnajdujemy w tej sprawie istotne informacje. Dla przykładu: klasztor kanoniczek regularnych zaklasyfikowany został jako klasztor niższej rangi, a to przełożyło się na wysokość kwot pieniężnych, jakie przekazywano siostrom.

Zachowane w Archiwum Archidiecezjalnym posyty aktów Komisji Sekularyzacyjnej dostarczają nam wiedzy na temat wyceny nieruchomości klasztornych⁶¹, przeznaczenia budynków klasztornych i kościoła⁶², następnie odnajdujemy wykaz osobowy kanoniczek na 1810 r. wraz z wysokościami przydzielonych im pensji⁶³. Informacje te są szczególnie istotne w celu odtworzenia posekularyzacyjnych dziejów kanoniczek regularnych oraz budynków do nich należących.

Pozostając przy problemie kasaty klasztoru, należy wspomnieć, iż w zbiorach Oddziału Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu w zespole Akt Büschinga w t. I z okresu od 25 października 1810 r. do 20 lutego 1811 r. aż 7 protokołów dotyczy sprawy przejścia dokumentów, dóbr ruchomych i nieruchomych, będących wcześniej własnością klasztoru św. Jakuba i przyklasztornego kościoła św. Anny⁶⁴

Obok źródeł archiwalnych do dziejów konwentu kanoniczek wymienić należy również liczne źródła drukowane. Istotne informacje o wydarzeniach związanych

⁵⁸ POBÓG-LENARTOWICZ, *Kanoniczki na wrocławskim Piasku*, w: RADZIMIŃSKI, KARCZEWSKI (red.), *Sanctimoniales*, s. 190–192.

⁵⁹ *Tamże*, s. 193.

⁶⁰ Kasata klasztorów na Śląsku w 1810 r. była momentem przełomowym. O ile mężczyźni szybciej adaptowali się w świecie świeckim, o tyle kobiety miały bardzo utrudnione zadanie.

⁶¹ Nieruchomości kanoniczek regularnych wyceniono zaledwie na 6 200 talarów. AAWr VI B 2 a, s. 6.

⁶² AAWr VI B 1 b, nlb, poszyt: *Verzeichniß der Stifts- und Kloster-Kirchen in Schlesien Breschlau-scher Diözes mit welcher keine Seelsorge verknüpft ist*, nr 1.

⁶³ AAWr VI B 1 n, s. 70–72, poszyt: *Uebersicht des Zustandes der Exconventualen des ehemaligen Jungfrauen Stiftes ad S. Annam auf dem Sande in Breslau während des Interimistici von der Aufhebung bis inclusive May 1812*.

⁶⁴ *Akta Büschinga*, t. I: *Acta manualia die Abmachen der Bibliotheken, Kunstsammlungen und Archive in den aufgehobenen Klöstern Schlesiens betreffend. Büsching. Vol. I. Vom 25. Okt. 1810 bis zum 20. Febr. 1811*, ze zbiorów Oddziału Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, sygn. IV. F. 267, karty: 83, 119, 132, 134, 136–137, 167.

z konwentem kanoniczek regularnych z Piasku możemy znaleźć w wielotomowym zbiorze pt. *Scriptores Rerum Silesiacarum*⁶⁵

Na szczególną uwagę zasługują tutaj: t. II, gdzie odnajdziemy *Chronica abbatum Beate Mariae Virginis in Arena* — kronikę konwentu kanoników regularnych⁶⁶; t. III, w którym odnajdujemy informacje na temat ilości kościołów we Wrocławiu, jako drugą wymieniono tutaj świątynię kanoniczek, jednocześnie stwierdzając, że jest ona najlepiej wyposażona⁶⁷. W kronice znajdujemy również informacje na temat wizytacji biskupich w 1463 oraz 1741 r.⁶⁸

O kulisach gorszących społeczność ówczesnego Wrocławia wydarzeń i przebiegu wizytacji wspomina szczegółowo kronikarz *Cronica Monasterii Canonico-regularium in Glacz* — kroniki, którą wydał pod swoją redakcją WOJCIECH MROZOWICZ⁶⁹

Za dodatkowe źródło informacji do badań nad dziejami kanoniczek regularnych uchodzić mogą wielotomowe zbiory: *Codex Diplomaticus Silasiae*⁷⁰ oraz *Schlesisches Urkundenbuch*⁷¹. Inne przydatne wydawnictwa źródłowe to oczywiście wielotomowy *Katalog dokumentów przechowywanych w archiwach państwowych Dolnego Śląska*⁷², *Katalog dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*⁷³ oraz *Wykaz regestów dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego*⁷⁴ WINCENTEGO URBANA. Nie powinniśmy zapominać również o: *Regestach śląskich*⁷⁵ pod redakcją WACŁAWA KORTY, nekrologach klasztornych, księgach rachunkowych oraz *Monumenta Poloniae Historica*⁷⁶, a w tym szczególnie o rocznikach wrocławskich.

⁶⁵ To źródło wymaga przeglądu wszystkich tomów.

⁶⁶ *Chronica abbatum Beate Mariae Virginis in Arena*, SRS, t. II, Breslau 1839, s. 156–260.

⁶⁷ *Samuel Benjamin Kolse's Darstellung der inneren Verhältnisse der Stadt Breslau vom Jahre 1458 bis zum Jahre 1526*, SRS, t. III, s. 249–250.

⁶⁸ *Tamże*, s. 350; *Lauder Diarium de Anno 1741 et usque ad ult Junii 1742*, SRS, t. V, s. 510.

⁶⁹ W. MROZOWICZ (red.), *Cronica Monasterii Canonico-regularium (S. Augustini) in Glacz*, Wrocław 2003, s. 148–153.

⁷⁰ *CodSil*, t. XXIX, nr: 5362, 5368, 5409, 5601, 5671, 5420, 5827, 5728, 5829; t. XXXV, nr 647, s. 182.

⁷¹ H. APPELT (opr.), *Schlesisches Urkundenbuch*, t. I–VI, Wien – Köln – Graz 1963–1998.

⁷² *Katalog dokumentów przechowywanych w archiwach państwowych Dolnego Śląska*, R. STELMACH (wyd.), t. I, II, IV, V, VII; R. ŻERELIK (wyd.), t. III, IX; R. STELMACH, R. ŻERELIK (wyd.), t. VIII; M. CHMIELEWSKA (wyd.), t. VI, Wrocław 1991–1999.

⁷³ W. URBAN (wyd.), *Katalog dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*, cz. I: *Dokumenty oznaczone sygnaturami alfabetycznymi*, Roma 1970.

⁷⁴ TENŻE (wyd.), *Wykaz regestów dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*, cz. II: *Dokumenty w układzie chronologicznym*, Warszawa 1970.

⁷⁵ W. KORTA (red.), *Regesty śląskie*, t. I–V, Wrocław 1975–1992.

⁷⁶ A. BIEŁOWSKI (wyd.), *Rocznik magistratu wrocławskiego*, MPH, t. III, Lwów 1878; *Rocznik wrocławski dawny, tamże*.

4. Dzieje kanoniczek regularnych — perspektywy badawcze

Podsumowując problem perspektyw badawczych nakreślonych w przytoczonym artykule ANNY POBÓG-LENARTOWICZ, pragnę zauważyć, że nie budzącym zastrzeżeń jest fakt istnienia konwentu kanoniczek regularnych pw. św. Jakuba we Wrocławiu. Uważam jednak, że nie jest możliwym dokładne określenie czasu powstania klasztoru. Możemy postawić jednak kilka hipotez w tej kwestii.

Co się tyczy osoby fundatora, to można pokusić się o zaprezentowanie prawdopodobnych rodzajów fundacji, co starali się czynić niektórzy wymienieni przeze mnie badacze. Następnie należy określić funkcje społeczne i cele wypełniane przez kanoniczki. Odnośnie do problemu ustalenia relacji pomiędzy konwentem męskim i żeńskim na Wyspie Piaskowej, pragnę zauważyć, że na podstawie dostępnych w Archiwum Państwowym dokumentów można w pewnym stopniu je zarysować⁷⁷

Obraz życia wewnętrznego, o którym wspomniano w artykule, również jest możliwy do opracowania. Można pokusić się o ustalenie, czym zajmowały się kanoniczki, czy realizowały jakieś dzieła charytatywne, w jakim stopniu realizowały zadania wynikające z reguły św. AUGUSTYNA. Opisać możemy również wygląd kościoła klasztornego, wymienić jego wyposażenie, przedstawić kult świętych. Dysponujemy protokołami, które szczegółowo udzielają nam informacji na ten temat. Stan osobowy klasztoru również jest możliwy do opracowania, ale tylko dla czasów nowożytnych.

Najlepszym materiałem źródłowym dysponujemy do dziejów gospodarczych klasztoru. Pozostaje nam jeszcze sprawa sekularyzacji klasztoru w 1810 r. Za prof. Lenartowicz wypada powiedzieć: „Bardzo wyraźnie rysuje nam się proces sekularyzacji klasztoru i jego dalszych losów”⁷⁸. Dodam tutaj, że nie tylko dalszych losów kobiet, ale i budynków poklasztornych. Wiemy, w czyje ręce trafiły, na co je zaadaptowano, w jakim stanie się zachowały.

Na podstawie zaprezentowanej literatury i bazy źródłowej widzimy, że zachowany materiał pozwala na odtworzenie dziejów kanoniczek regularnych z wrocławskiej Wyspy Piaskowej od początku powstania klasztoru aż po jego sekularyzację.

⁷⁷ Rep. 56.

⁷⁸ POBÓG-LENARTOWICZ, *Kanoniczki na wrocławskim Piasku*, w: RADIMIŃSKI, KARCZEWSKI (red.), *Sanctimoniales*, s. 194.

**The state of research
into the history of the monastery canonesses regular church St. James in Wrocław**

Abstract

This article deals with the resource literature and source materials for the history of the convent canonesses regular from Wrocław. Although the women lived in the oldest part of the city is still not lived to see the complete monograph of the monastery.

Previous studies due to the fact that important documents for the history of the monastery after the war returned to the country only in the eighties of the twentieth century, focused instead on the conduct of the work on the male monasteries. Women congregation popular among only the selected issues, mostly on economic issues.

The source material preserved in the State Archives and Archives of the Archdiocese of Wrocław to the history of the monastery canonesses regular permits to conduct more detailed studies on this topic. The team archive consists of 110 documents, most of which includes the modern period. Nearly 70 acts are documents of an economic nature. The Archdiocesan Archives whereas preserved valuable: protocols episcopal visitation in the monastery and secularizing the Commission's file.

Status of available literature on the subject is, unfortunately, a much more modest. We have several larger studies, which did not include all possible to develop for canonesses research problems. Listed in the content development work were written in the early twentieth century, so they are relatively old.

Preserved source database, however, allows you to specify some research perspectives over which they can work. Firstly, it should be systematized information on the origins of the monastery's founder, then you should describe the status of the salaries of the Convention. You can also bring the composition of the monastery, to describe the functions and tasks that filled the nuns. The image of the inner life is also very important. At the end of the process can be approximated by the secularization of the monastery in 1810.

Available materials allow to carry out further research on the history canonesses regular.